

15. Григор'єва О., Кокощук Г. Професійне вигорання вчителів // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 182. Педагогіка та психологія: Збірник наукових праць. – Чернівці : ЧНУ, 2003. – С. 70-75.
16. Бойко О.В. Охрана психического здоровья: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 268 с.
17. Ронгинская Т., Богущ В. Синдром профессионального выгорания педагогов // Психология XXI века: Тезисы Международной межвузовской научно-практической конференции «Психология XXI века» / Под ред . А.А.Крылова. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2001. – 472 с.; С. 311-313.
18. Семиченко В.А. Психологические состояния.- К.: Магистр, 1998. – 208 с.
19. Хагт Л. Г., Егорова Е. Б., Дмитриев И. С. Личностные факторы стрессоустойчивости подростка //Наука і освіта. – 2000. – № 1-2 – С. 60-61.
20. Чебыкин А.Я. Стресс как актуальная проблема для современной молодежи // Наука і освіта. – 2000. – №1-2. – С. 2-3.
21. Марковец Л.Н. «Стрессовый фон» профессиональной деятельности педагога // Вопросы гуманитарных наук. – №3 (18). – 2005. – С. 436-443.

This work is devoted an important problem in the structure of professional preparation of future psychologists – to overcoming of stresses for future psychologists as to the mean of psychological accompaniment of their professional becoming. In work the state of problem is described to date, the analysis of the proper literary sources is given. In experimental part researches are resulted and analyzed basic strategies conducts which used future psychologists for overcoming of stress states. The further prospects of development of study of this problem are set.

Key words: stress, coping-strategies, stress situations, professional becoming, psychological accompaniment, stress states.

Отримано: 11.09.2009

УДК 159.92.24

А.М. Маслюк

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ПЕРЕЖИВАНЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

На підставі окремих методологічних досліджень чинників психотравмування особистості сформульовано нові теоретичні підходи до аналізу станів свідомості в екстремальних обставинах. Трактуються

психо-семантичне структурування проблеми переживання людиною екстремальних станів.

Ключові слова: аліментарна дистрофія, геноцид, депривація, екстремальна подія, культурна фрустрація, психічний стан.

Основываясь на отдельных исследованиях факторов психотравмирования личности, сформулированы новые теоретические аспекты анализа состояния сознания в экстремальных условиях. Трактуются психо-соматическое структурирование проблемы переживания человеком экстремальных состояний.

Ключевые слова: алиментарная дистрофия, геноцид, депривация, экстремальное событие, культурная фрустрация, психическое состояние.

Постановка проблеми. Кризові ситуації, пережиті людиною, у багатьох випадках не тільки потенціюють розвиток психічних і поведінкових розладів, але й змінюють життєвий шлях й особистісну перспективу, а також деформують цілісність картини життя людини. Геноцид, визнаний значною частиною світової спільноти, є найвражаючою соціальною і національною катастрофою в Україні. Нею було охоплено значні території з мільйонними людськими жертвами. Деформації й спотворень зазнала масова свідомість народу. Спланована довготривала фізіологічна депривація 30-х років минулого століття призвела до руйнування культурної спадщини нації.

Дослідження змісту й особливостей трансформації свідомості людини у критичних станах є актуальною науковою проблемою, що сприятиме поглибленню розуміння перебігу та функціонування свідомості людини як у нормальному, так і екстремальному станах. Отже, розглядаючи поняття фізіологічної депривації в Україні у 30-х роках минулого століття, необхідно чітко уявляти загальну структуру, складові цього явища.

Мета статті. Визначення структури психотравмуючих чинників геноциду в Україні у першій половині ХХ століття і розгляд її механізмів.

Дослідження проблеми. Феномен депривації у сучасних дослідженнях розглядається як психічний стан, що виникає в результаті обмеження можливості в задоволенні основних психічних і особистісних потреб. Характеризується цей стан відхиленнями в емоційному, інтелектуальному розвитку, порушенням соціальних контактів. Слід зазначити, що поняття «депривація» не входило в тезауруси психологічних і педагогічних словників як важливе для визначення станів психіки й особистості, з'явилося порівняно нещодавно. Лише є стаття в «Російській педагогічній енциклопедії» (1993 р.), присвячена дитячій депривації [14].

Першими дослідниками проблеми були А.Фройд, Р. Шпіц [18], які описали у своїх роботах феноменологію материнської депривації. Раптове відлучення від матері викликало такі зміни в житті дитини, що це мало далекосяжні руйнуючі наслідки

вцілому для унікальності людської особистості. Їх дослідження були продуковані необхідністю вивчити й спробувати полегшити життя великої кількості дітей, які залишилися без батьків внаслідок подій Другої світової війни. З точки зору логіки розвитку науки, було цілком закономірно, що саме представники психоаналітичної школи першими звернули свою увагу на вивчення цього питання. Адже у психоаналітичній теорії ранні дитячо-материнські відносини розглядаються як основа для всіх подальших відносин людини з її оточенням, а родина – як основа для формування унікального початку особистості.

Так, Дж. Боулбі в монографії «Материнська турбота й психічне здоров'я» [19] в 1951 році з'ясував, що ситуація, коли відбувається повна депривація материнської турботи, має різко негативний вплив на характер розвитку дитини і може заблокувати потенційні можливості встановлювати стосунки з іншими людьми.

З. Фройд [17] постійно підкреслює, що в перший рік життя основні зусилля спрямовані на виживання, а також на формування й розвиток адаптаційних механізмів. У цей період життя дитина повністю безпорадна, і тому мати повинна компенсувати дитині те, чого їй не вистачає. Незважаючи на деякі розходження в термінології, психоаналітично орієнтовані автори сходяться в розумінні основного механізму психічної депривації в дитячому віці. Цей механізм полягає в передчасному розриві або патологічному характері первинного емоційного зв'язку дитини з матір'ю.

Отже, у психоаналітичній концепції вперше в ХХ столітті було здійснено спробу усвідомленого підходу до дитини не як до ізолюваного суб'єкта, а як до комплексного діалогу взаємозв'язку з матір'ю та іншими людьми. Для нас важливим є факт вивчення поняття депривації, а не детальний історичний аналіз становлення цього феномену. Кожна подія, а особливо екстремальна, має свої особливості.

Довготривала фізіологічна депривація *українського народу* (виділено нами. – А. М.) в Україні першої половини 20 століття була наслідком задалегідь спланованої політики, від якої найбільше постраждало населення України, Поволжя, Кубані. Ще раз наголошуємо, що штучний геноцид був здійснений не конкретно проти українців, а народу загалом, хоча переважну більшість населення становили українські селяни.

Поліфакторність порушеної проблеми й цілковита нерозробленість вимагає її семантичного структурування, логічно-мотиваційної побудови, що є необхідною передумовою успішного психологічного аналізу. Осягнення масиву тематичних досліджень дає підстави запропонувати нижченаведену змістову структуру сукупної картини психічних станів людини в тих умовах.

Психолого-семантичні блоки депривації				
Інформаційна	Фізіологічна	Просторово-географічна	Релігійна (механізми)	Традиційна (культурна фрустрація)

Рис. 1. Структура психотравмуючих чинників геноциду в Україні в першій половині ХХ століття (А.М. Маслюка).

Дослідження проблеми голодоморів було здійснено, в першу чергу, істориками, зокрема: Р. Конквест [20], В. Марочко [11], Дж. Мейс [12], [3], [16], [1]. Проте широкий історичний аналіз дає змогу психологічній науці можливість кращого розуміння й інтерпретації психології людини в умовах екстремальної ситуації.

Мотивом здійснення геноциду українського народу політичним режимом були ідеї комунізму. До речі, самі ідеї цікаві тим, що в оригіналі К. Маркс [10] розглядав комунізм як пікову точку розвитку капіталізму, що потребувало значних зусиль і часу для перетворення царської Росії. Вожді пролетаріату, прагнучи швидкої влади, сформулювали власне бачення комунізму і механізми його втілення. Вирішальним чинником справи виступала людина, проте звідки взяти «нових ідеологічно стійких до трансформацій людей».

Отже, існувала потреба у «перевтіленні» місцевих жителів з їхніми споконвічними традиціями в нову формацію. З історії відомо, що механізм голодомору – дешевий, але дієвий, апробований упродовж віків спосіб підкорення будь-якого народу, який супроводжується інтенсивним страхом, що обмежує сприйняття, свободу і мислення у виборі поведінки людини. Утворюється відчуття безвиході, невпевненості у власній безпеці, своєму фізичному і психічному «Я», і аж до позбавлення життя, що назавжди закарбовується в нашій свідомості. Отже, формувалася необхідна для радянської влади людина нового зразка, що підтримує будь-яку дію влади, як базис подальшого існування тоталітарної системи. Розглянемо запропоновану структуру більш детально в межах статті.

Інформаційна депривація. У дослідженні потреб людини, іноді як особливий вид потреби, виділяють інформаційну потребу, яка не є «сенсорним голодом» як таким, а потребою в різноманітній стимуляції. Незадоволеність інформаційної потреби може призвести до порушень не тільки психічної рівноваги людини, а й життєдіяльності всього організму.

Відомо про ключову роль засобів агітації у політиці тоталітарного режиму. Адже працю агітаторів високо цінував сам вождь пролетаріату. В. Ленін зазначав: «Особистий вплив і виступи на зібраннях у політиці страшно багато означають. Без

них немає політичної діяльності» [8, с. 54]. Сучасною мовою – це використання політичних технологій психологічного маніпулювання свідомістю людини з метою формування тоталітарних уподобань, тобто відхилення масової свідомості від реальної дійсності. С. Кара-Мурза у роботі «Маніпуляція свідомістю» зазначає: «Фундаментальний принцип, який дуже рідко порушується, полягає в тому, що ті факти, які протирічать інтересам і привілеям влади, не існують» [6, с. 279].

Лише уявімо психічну травматизацію селянина, який господарював зранку і до ночі на землі, мав гарний реманент, худобу, облаштовану оселю, багатодітну здорову сім'ю, засіки, повні збіжжя. І це все руйнується засобами голодомору в одну мить. Традиційний усталений світ не знаходить нових адаптаційних можливостей. Адже існує заборона на релігію, традиції викорінюються, збройні формування блокують будь-які пошуки їжі за межами населених пунктів проживання, вводяться трудовні, приймається *го-резвісний* (виділено нами. – А. М.) закон про п'ять колосків, діти благають знайти щось поїсти... При інтенсивній дії психогенних чинників можуть наступати непередбачувані патологічні наслідки. Психотравми соматизуються, виливаючись у численні прояви втрати життєвого потенціалу, хронічного упадку сил тощо.

Інформаційна депривація, тобто маніпуляція свідомістю в межах СРСР і поза межами, відбувалася цілеспрямовано, наполегливо і старанно. Чи була відома світовій спільноті трагедія українського народу? Так. Проте є достовірні факти, які італійський консул Сержіо Граденіго, який працював у Харкові, подає в своєму звіті «Голод і українське питання», адресованому посольству Італії у Москві, 31 травня 1933 року. Він писав: «Цей голод штучний і спеціально створений для того, аби «провчити селян»... Наслідком теперішнього лиха в Україні буде російська колонізація цієї країни, яка призведе до змін й етнографічного характеру. В майбутньому і, либонь, дуже близькому майбутньому, ніхто більше не говоритиме про Україну чи український народ, а також про українську проблему, бо Україна стане де факто територією з переважно російським населенням... Голод і далі шаленіє і нищить людей, і просто неможливо збагнути, як може світ залишатися байдужим до такого лиха» [4, с. 93].

На нашу думку, необхідно визнати факт існування у світі мірила державних відносин, а саме економічної доцільності. Наприклад, сучасні події в Іраку свідчать не про демократичні наміри США, щодо іракського народу, а про економічну доцільність у вигляді нафти. З історичних подій першої половини 20 століття нам відома світова політична кон'юнктура, яка переживала наслідки глибокої депресії. Так для розвитку СРСР були необхідні промислові товари, а США та Європі – зерно, яке експортували на Захід, незважаючи на голод селян. Ці заходи були спрямовані на знищення національно свідомого руху за незалежність українського народу. Селяни перебували в такому психічному стані, що характеризувався постійним морально-психологічним тиском,

заяжуванням, цькуванням, приреченістю у разі супротиву, доведенням особистості до панічного страху за своє життя і близьких людей, навіть до канібалізму. Ці факти нікого не цікавили, хоча інформація попри інформаційну депривацію була. І саме економічні чинники через призму брехні, політичного пресу, терору, безправного становища людини на рівні нужденного існування були сприйняті і визнані світовою спільнотою доцільними.

Просторово-географічна депривація. То чи всі мирилися з таким ставленням до людського життя? Політичний режим намагався закрити кордони України для того, щоб унеможливити втечу від влаштованого голоду та завадити наданню міжнародної продовольчої допомоги, яка б могла врятувати постраждалих від голоду. Проте знайшлися особистості, які не втратили людської гідності: Гарет Джонс, Уільма Генрі Чамберлін, Мальком Маггерідж та ін. За це вони піддавалися жорсткій критиці з боку Радянського Союзу за їхню об'єктивність та мужність у висвітленні подій голодомору в Україні.

Гарет Джонс у березні 1933 року вирушив до України – це була його третя подорож. І хоча Москва заборонила журналістові в'їжджати в Україну, Джонса врятувало те, що він вільно володів російською, і тому його в'їзд залишився непоміченим. Автор відвідав села і дванадцять колгоспів. 29 березня 1933 року Джонс подав прес-реліз у Берліні, який було розміщено в широкій світовій пресі, зокрема, і в «New York Evening Post»: «Сьогодні Росія в епіцентрі голоду, що, як можна переконатися, настільки жакхливий, як і 1921 року, коли померли мільйони... В потязі (маршрутом на Україну) комуністи заперечували наявність голоду. Я впустив шматочок хліба, який мав при собі. Селянин, який їхав поряд, кинувся до нього і жадібно з'їв. У мене впала шкоринка від помаранча, і селянин також миттю підхопив її та з'їв... Багато селян дуже слабкі, щоб працювати. Нова система податків знищила сільське господарство».

Звернімо увагу на поведінку селянина, якого описує Г. Джонс. Така поведінка свідчить про наявність змін особистості: вороже, недовірливе ставлення до оточуючих, почуття безнадії, регідні установки, постійне почуття голоду, зниження соціального функціонування. Ці симптоми відповідають хронічній зміні особистості після переживання екстремальної події в десятій редакції Міжнародного класифікатора хвороб (МКБ – 10) [2].

Обмеження кордонів геополітично повною мірою стосувалося і регіональних, місцевих об'єктів. Загальновідомий факт, і це підтверджує наше дослідження, що селяни були обмежені у вільному пересуванні територією України. Їх повертали помираючи додому, адже на залізничних вокзалах, шляхах до міст, тобто місцях, які давали надію на здобуття їжі (міста були в кращому продовольчому становищі), стояли збройні формування. Травматизація психічного світу була настільки глибокою, що люди були у відчаї, без подальшої надії на існування... «Тепер вони могли тільки дивитися з лавок нічого не виражаючими, ніби намальо-

ваними, очима, і не розуміли, чому так довго не приходять мама, яка, перед тим, як вийти, так ніжно і гаряче цілувала їх запалі щічки і кістляві скроні. А мама вже годину як висіла на поперечині в сараї, але тільки душа її не заспокоїлася, як вона думала, вона все одно знала, що діточки не годовані, від того і носилася над схиленою з розуму від горя землею» [13, с. 80]. Це дійсно страшно навіть тільки усвідомлювати, адже ні один батько чи мати не витримають, коли їхні діти пухнуть від голоду.

Отже, поруч з інформаційною, просторово-географічна депривація істотно обмежувала територію існування, тим самим змушуючи змінювати вікову традиційну поведінку українського народу. Ми переконані, що це стосується і ментального ядра особистості.

Фізіологічна депривація. На нашу думку, довготривалі травматичні події залишають у свідомості *непереборні сліди* (виділено нами. – А. М.), які спостерігаються упродовж подальшого життя особистості. Непереборні сліди психологічна реальність свідомості здатна на певний час заглушити, витіснити, але не стерти з пам'яті травмуючу подію назавжди. Дослідження наслідків екстремальних подій на початку ХХ століття в Україні дає підстави стверджувати наявність травмуючих непереборних слідів, що активізуються досить простими життєвими ситуаціями. Так, сама згадка очевидців про події голодоморів викликає таку душевну муку, що унеможливорює подальший науковий пошук. Чи можливо це усвідомити, що навіть в ХХІ столітті свідки геноциду якщо і говорять про трагедію, то пошепки?

Стан свідомості при аліментарній дистрофії спочатку ясний й більш-менш заповнений соціальним змістом, поступово звужується до егоїстичного «Я» і їжі. Думки про їжу радують. Тільки вона й способи її добування перебувають у центрі цього різко звуженого кола інтересів. На ранніх стадіях хвороби особливості поведінки хворих аліментарною дистрофією проявляються деякою афективною збудливістю. Дуже легко, навіть незначного приводу досить для того, щоб відбувся конфлікт. Адже переживання голоду проходить через всю сутність людини і є основною мотивацією поведінки. Під впливом психотравмуючих факторів з урахуванням конституційно-типологічних і соматичних індивідуальних особливостей людини формуються поведінкові патерни, тобто внутрішнє виражається через зовнішнє.

Поведінка людини відзначається зниженням уваги, запам'ятовування, відтворення, апатією до навколишнього середовища, плаксивістю, постійними скаргами, безперестанними проханнями. Виражаюча активність внутрішнього світу людини викликає життєвий рух особистості, в якому вона зустрічається з соціальною дійсністю. Задоволення базових фізіологічних потреб перетворює частину хворих аліментарною дистрофією на людей, які обезличуються, інволюціонують і зосереджуються навколо свого «Я». Внаслідок чого притупляються родинні почуття, знижуються морально-етичні, соціально-педагогічні норми поведінки. Через переживання як конститууюче явище

внутрішнього світу негативно переживається незадоволена потреба у їжі.

Релігійна (механізми) депривація. Відомо, що однією з ключових підвалин духовності українського народу була і залишається релігія. Адже цей феномен виступає як внутрішнє відчуття суб'єкта, для якого характерною є глибока непохитна віра у вищу силу, що керує його долею. Така сила має абсолютну владу над віруючим, вимагає від нього поклоніння та беззаперечної слухняності, покірності, адже гріховність карається пекельними стражданнями та смертю. Беззаперечним авторитетом була для віруючого церква, яка через почуття гріховності, страху смерті, давала відчуття внутрішнього спокою та захищеності.

Релігія виступала життєдайним джерелом життєвого шляху людини. З Богом у душі прокидалися і лягали відпочивати після важкого дня, у кожній справі і в горі надіялися на Бога, хрестили дитину і відспівували покійного, грали весілля чи будували будинок увесь життєвий устрій був, ніби просякнутий Всевишньою добротою і ласкою. З покоління в покоління передавалися ці невідомі, але такі потрібні знання про духовність. Сідали до столу і спочатку лунала молитва, що символізувала пошану до Творця і давала надію на новий ще кращий урожай, а звідси і більші достатки, десятину з яких віддавали церкві. Набожність, чесноти, праведне життя формувалися релігійними постулатами упродовж віків. Людина чітко усвідомлювала той факт реальності, що на все воля Божа. Які б важкі події вона не переживала, у неї завжди була віра і надія на кращу долю. Навіть важко собі уявити найбільш оселю і без «образів», ікон, прикритих найкращим рушником, до яких в словах молитви були звернені всі надії і сподівання людини. І так було завжди, і так мало бути.

Проте життєвий світ українського народу не міг в силу своєї традиційної ментальної парадигми зрозуміти, а тим більше прийняти те «святотацтво» над людиною, яке пропонувалося. І це глобальне протиріччя було вирішене на користь останніх. Релігію намагалися знищити разом з традиційною селянською культурою, тому що вона затримувала загальний культурний соціалістичний розвиток. З історичних документів відомо, що руйнація релігії була першочерговим завданням комуністичного устрою. Переважна більшість опитаних нами свідків голодомору, згадували про переховування ікон рідними і латентної віри в Бога, незважаючи на зовнішні антирелігійні прояви. Так, голова Носівського району Чернігівської області таємно хрестила своїх дітей і постійно боялася своєї підлеглої, яка випадково бачила заборонений релігійний обряд.

У своєму дослідженні А. Куліш говорить про критичний стан українського селянина, заціпеніння життя в селах, внаслідок панування комуністичної влади. Проте навіть надзвичайна довготривала фізіологічна депривація, страждання, смерть та насильницьке нав'язування нових цінностей, не змусили селян забути свої традиції, вірування, які споконвіку передавалися

від покоління до покоління. Зокрема, дослідник згадує про відзначення релігійних свят у 1933 році, коли люди обмінювали останні родинні сорочки «на їжу для Великодня» [7].

Зокрема, очевидці голодомору 1932 – 1933 років в Україні стверджують, що в їхніх селах створювали клуби на базі церков, і дівчат туди насильно заганяли та примушували їх там танцювати. Лише побіжний опис події дає нам підстави стверджувати, що відбувалася глобальна трансформація життєвого світу.

Так, у 1933 році під різними приводами почали руйнувати церкви, майно спалювали, разом із дзвонами знімали хрести, нищили іконостаси. Деякі селяни та служники релігійного культу забирали чаші, хрести, ікони додому та переховували, сподіваючись на відродження інституту церкви. Цвинтарі біля храмів духовності було сплюндровано, оскільки активісти шукали в могилах матеріальні цінності. Духовне віроломство над святиною обурювало віруючих і, нерідко, викликало рішучий опір населення. Такі дії сільської спільноти оголошувалися куркульською протидією колективізації і жорстоко придушувалися. Незмога селян фізично завадити знищенню церков, викликала в них вербальну реакцію відчаю (плакали, кляли).

Традиційна (культурна фрустрація) депривація. Так, Я.І. Мандрик [9] у книзі «Культура українського села в період сталінізму. 1929-1938 рр.» акцентував увагу на духовному спустошенні українського народу. Постійний страх, психологічне заціпеніння особистості, тотальний контроль за поведінкою, деформація суспільної моралі мали негативний вплив на українську спільноту. Дослідник вважає, що зміна релігійної парадигми та насильна робота в дні церковних свят, у час церковних відправ, влаштування в культосвітніх закладах різних радянських свят мали на меті остаточно і безповоротно підкорити непокірного селянина новому політичному устрою. Це насилля призвело до значного руйнування духовного життя нації загалом.

Відомо, що в Україні тривалий час село було основою нації: великі родини зі своїми традиціями, церква як духовна скарбниця народу, власне господарство, майдан, де вирішували нагальні потреби громади, тощо. Це ті базові атрибути існування українського села, які передавалися з покоління в покоління, тобто вони і становлять наші родові корені національного життя, витоки національної ідентичності.

І кардинально інша картина світобудови нації відображена у чисельних спогадах про 1932 – 1933 роки, зокрема Г. Демченко (с. Світлогорське Кобеляцького р-ну Полтавської обл.) згадує: «Ніколи не забуду тієї жахливої картини, що відкрилася моїм очам: річкою пливли трупи, і хвилі прибивали їх до берега, а вороння, налітаючи зграями, шматувало мертві тіла. Трупи ніхто не забирав. Не передати словами, що коїлося в моїй голові. Я не могла збагнути, чому вмирають люди, і хто в тому винен» [5, с. 417].

Наведені описи в цілому характеризують буття українського народу до і після руйнації традиційної картини світу тоталітарним

режимом, та лише побіжний аналіз – «трупи ніхто не забирає» – свідчить про попрання усталених традиційних канонів поховання і заперечення існування Бога, а такі і подібні події трансформували традиціоналізовану картину світу, яка втілена у ментальності та виявлена у традиційному способі життя. Адже нова влада заохочувала нові традиції матеріальними стимулами. «Міліціонери ж, за кожне донесення та заведену нову справу, відправлену до суду, отримували по 75 рублів надбавки до зарплатні» [15, арк. 10].

Втрачалася самобутність народу, етнічна ідентифікація, духовна культура. Замість людських почуттів суспільством оволодів страх – тотальний, принизливий страх. Страх породжував травматизацію життєвого простору людини і призводив до подій, які безслідно не проходять, а занадто такі, що плюндрували людські цінності. Крім того, сформувалися *нові традиції* (виділено нами. – А. М.), неприйнятні українському народу: крадіжки, обман, підлабузництво, підлість, здирицтво тощо. Негативні переживання руйнували частину життєвого світу, цілісність особистості, її сутність. Людина відчувала відірваність від минулого, глибоко провалля в майбутньому. Зокрема, люди, які не виглядали голодними, підозрювалися в приховуванні продуктів. Важко навіть уявити постійний психічний тиск через приховування збіжжя від близьких, сусідів, родичів та навіть власних дітей. Психічний простір заповнила повна недовіра та зневіра у соціальну справедливість.

Висновки. Резюмуючи наші уявлення про довготривалу фізіологічну депривацію на початку ХХ століття в Україні, зазначимо, що відбувалися кардинальні процеси духовного заціпеніння особистості і знищення українського народу загалом. До макросоціальних чинників, що генерують кризові новоутворення, належать чинники, які формують упродовж декількох поколінь ментальність нації, її морально-етичні традиційні настановлення й ідеали. Адже чужа воля, нав'язана ззовні політичним режимом, призвела до зміни національної свідомості, мотивації, психогенези українського народу і носила характер тривалої хронічної психотравми, яка поступово змінювала й погіршувала психологічний стан нації, що сприяло розвитку психічних і поведінкових розладів. Переживання людиною релігійної, традиційної (культурної фрустрації) депривації поступово нівелювало традиційні етнічні установки, які закріплювалися в нових обрядах. Фізіологічна депривація перелаштувала мотиваційну матрицю, підпорядкувавши собі емоційну, етичну системи, тобто докорінно змінила психологічні характеристики, а за умови довготривалої дії порушила і ментальні надра. На підсвідомому рівні закарбувалися страх, заціпеніння, зневіра, втрата самоідентичності, відчуття розчарованості, внутрішній розкол душі, психологічне омертвіння, що призводило до розповсюдження психопатологічних наслідків, аж до самознищення.

Список використаних джерел

1. Барка В. Жовтий князь / Василь Барка. – К.: Наукова думка, 1999. – 304 с. – (Б-ка школяра) та ін.).
2. ВОЗ МКБ-10. Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике. – СПб: Адис, 1994. – С. 131-170.
3. Воля О. Мор: Книга буття України / Олесь Воля. – Канада – Україна: Дорога правди, 1993. – 430 с.
4. Голодомор 1932-1933 років в Україні: каральні органи більшовицького режиму: Матеріали V Міжнар. наук. конф. (Київ, МАУП, 24 листоп. 2006 р.). – К.: МАУП, 2007. – 212 с.
5. Голодомори в підрядянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні) / [редкол.: О. М. Веселова, С. В. Кульчицький, Л. Г. Лук'яненко, В. І. Марочко]. – Київ – Львів – Нью – Йорк: М. П. Коць, 2002. – 742 с.
6. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / Сергей Кара-Мурза. – Краматорск: Тираж-51, 2002. – 831 с.
7. Куліш А. Ф. Геноцид. Голодомор 1932-1933. Причины, жертвы, злочинці / А. Ф. Куліш – К., Х.: Просвіта, 2001. – 88 с. – (Асоціація дослідників голодоморів в Україні).
8. Ленин В. И. Полн. собр. соч. / Владимир Ильич Ленин. – т. 47, С. 54.
9. Мандрик Я. І. Культура українського села в період сталінізму. 1929 – 1938 рр. / Ярослав Іванович Мандрик. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 215.
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала / Карл Маркс. – М.: Терра-Книжный клуб, 2009. – 1040 с. – (Серия: «Социологос»).
11. Марочко В. И. Визитка растерзанной нации: [Об идее создания и сооружения Мемориала жертвам Голодомора] / В. И. Марочко // Слово Просветительства. – 2005. – № 47. – с. 11 – 12.
12. Мейс Д. Это нужно живым: Голодомор-33 / Джеймс Мейс // Голос Украины. – 1993. – 21 декабря.
13. Рогоза Ю. Убить Юлию II. Политический роман / Юрий Рогоза. – Киев.: Медиаэксперт, 2007. – 160 с.
14. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / [редкол.: В. В. Давыдов (глав. ред.) и др.]. – М.: БРЭ, 1993. – 528 с.
15. РФ ННЛЕП ВДПУ. – Ф. 5. – Оп. 18. – Спр. 1. – Арк. 10.
16. Украинский голокост. 1932-1933: Свидетельство тех, кто выжил. Т. 1. 2-ге вид. / [О. Ю. Мыщик]. – К.: Киево-Могилянська академія, 2005. – 296 с.
17. Фрейд З. Психонализ, религія, культура / Зигмунд Фрейд; [пер. с нем.]. – М., 1992. – С. 364.
18. Шпиц Р. А., Коблинер В. Г. Первый год жизни: психоаналитическое исследование нормального и отклоняющегося развития объектных отношений / Р. А. Шпиц, В. Г. Коблинер / [пер. с англ.]. – М.: Геррус, 2000. – 384 с.

19. Bowlby J. Maternal care and mental health / J. Bowlby. – Geneva World Health Organization. Monograph series No 2. – 1951. – p. 510.
20. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine / Robert Conquest. – New York; Oxford.: Oxford University Press, 1986. – 430 p.

Under the authority of certain methodological researches of the factors of psycho-traumatizing of personality new theoretical approaches to analysis of consciousness states in extreme conditions were formed. Here one can find the explanation of psycho-semantic structurization of the problem of person's undergoing of extreme states.

Key words: alimentary dystrophy, genocide, deprivation, extraordinary situation, cultural frustration, mental condition.

Отримано: 11.09.2009

УДК 159.923.2

Ж.В. Мельник

УЯВЛЕННЯ ПРО СТРУКТУРУ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розкривається сутність поняття «самосвідомість», описуються основні її характеристики, структура. Здійснено аналіз різних підходів до проблеми становлення самосвідомості в цілому.

Ключові слова: самосвідомість, свідомість, саморегуляція, самооцінка, самоаналіз, «Я-концепція».

В статье раскрывается смысл понятия «самосознание», описываются основные его характеристики, структура. Сделан анализ разных подходов к проблеме становления самосознания в целом.

Ключевые слова: самосознание, сознание, саморегуляция, самооценка, самоанализ, «Я-концепция».

Самосвідомість – це особлива форма свідомості. Вона відображає рівень розвитку свідомості та її спрямованість. Якщо свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, то самосвідомість на частину, найважливішу для людини, – внутрішній світ. За допомогою самосвідомості особистість пізнає свою сутність, а саме: властивості свого характеру, пізнавальну, емоційно-вольову сферу, потреби, ціннісні орієнтації тощо. В процесі самосвідомості людина виступає одночасно як суб'єкт і як об'єкт пізнання.

Генетично самосвідомість виникає пізніше свідомості. Вона з'являється на нових етапах розвитку індивіда як специфічний прояв спрямованості свідомості. Початок формування самосвідо-